

Срђа МАРТИНОВИЋ

МОНОПОЛСКА, ПОГРАНИЧНА И ФИНАНСИЈСКА
ЖАНДАРМЕРИЈА У КЊАЖЕВИНИ И
КРАЉЕВИНИ ЦРНОЈ ГОРИ

ABSTRACT: The first half of the first decade of the 20th century was marked by the strengthening of gendarmerie bodies and the adoption of appropriate legal regulations or ordinances. The increase in smuggling of tobacco and weapons imposed the need to form special bodies that would oppose various manipulations and smuggling. In the then Principality and Kingdom of Montenegro, in addition to the state and military gendarmerie, three more functioned: monopoly, border and financial. These gendarmerie had different competencies, which often overlapped in the field.

KEY WORDS: gendarmerie, monopoly, border, financial, Montenegro

Монополска жандармерија

Црна Гора на почетку XX вијека значајна средства приходовала је од концесија над производњом дувана, која је била под контролом Монопола дувана у партнерству са Италијом. Међутим, значајан проценат становништва стицао је одређена средства кријумчарењем дувана, што је умногоме утицало и на нижи проценат регуларно продатог дувана. До формирања жандармерије спречавањем кријумчарења дувана бавили су се кметови и племенски капетани, који су хватали кријумчаре и предавали их вишој власти – обласној управи која није била тако ефикасна у сузбијању кријумчарења.¹ У сједишту капетаније преметачину је спроводио племенски капетан или његов замјеник са кметом општине, а у осталим мјестима капетаније то је радио кмет са два општинара.

* Аутор је доктор наука, сарадник Правног факултета УЦГ

¹ ДАЦГ, МУД, бр. 1853 од 27. марта 1908. године, Распис свим обласним управама.

У варошима у којима су била сједишта обласних управа то је обављао један чиновник обласне управе са једним чланом општинске управе и довољним бројем жандара, а у другим варошима предсједник општине² или његов замјеник са једним одборником или поштеним грађанином и довољним бројем жандара. Из потребе ефикасније борбе против кријумчарења дуваном, почела је да ради и неформална монополска жандармерија, јер прије одлуке о њеном формирању одређени број жандара налазио се већ на служби при Управи монопола дувана у Подгорици.³ На челу ове жандармерије као официр налазио се Марко Газивода и располагао је са четири подофицира и 13 жандара распоређених на различитим мјестима.⁴ Дакле, прије оснивања Монополске жандармерије постојали су жандари који су вршили своје дужности при Управи монопола дувана и тадашње власти називале су их монополски жандари.⁵ Униформе монополских жандара разликовале су се од униформи државне жандармерије, па су црногорске власти понекад знале тактизитирати предлажући да је монополске жандаре „боље обући као жандарма управе јербо се у народу боље побојавају жандарма управе него од монопола“.⁶ Подофицирски жандари на сталној служби при Управи монопола дувана знали су да прекораче овлашћења, па да за потребе своје службе у Монополу ангажују жандаре обласне жандармерије. Тако жандармеријски подофицир при Управи монопола, Петар Вукашевић „често употребљује жандарме Обласне управе“ без питања старјешина и с њима по околним селима иде „претресајући поједине црногорске куће незаконитим путем без присуства старјешине куће“.⁷ Често је долазило до сукоба између монополских власти и обласне управе и њене жандармерије око надлежности, а Државни савјет Књажевине Црне Горе практиковао је да за старјешину Монополске жандармерије постави исту личност која је руководила и радом обласне жандармерије. Почетак рада Монополске жандармерије захтијевао је и њихово упознавање о раду, граници и прописима. Монополски жандари упућивани су у мјесто службе и препоручивани пограничним властима. Комесар Вуле Кнежевић упућује монополског жандара да упозна гранич-

² ДАЦГ, МУД, бр. 334 од 12. марта 1903. године, Предсједник општине Ђуро Јововић – Министру Божу Петровићу.

³ ДАЦГ, МУД, бр. 958 од 1906. године, Управа монопола у Подгорици – Списак жандара који су на служби.

⁴ Исто.

⁵ ДАЦГ, МУД, бр. 3131 од 13. јуна 1906. године, предсједник Ријечке општине Илија Шћеповић – Секретару МУД-а, Стеву Врчевићу.

⁶ Исто.

⁷ ДАЦГ, МУД, бр. 3151 од 14. јуна 1906. године, Старјешина жандармерије из Подгорице – Министру МУД-а, Лабуду Гојнићу.

ну линију наређујући својим жандарима да „нераздвојно и у споразуму обављате дужност без подјеле на граничну управу, монополску и финансијску“.⁸ Истом наредбом Кнежевић је поставио старјешину жандара на мост и забранио улазак за „свираче, чергаше, скитнице и непознате људе“. Управне власти евидентирале су и санкционисале пропуштање жандармеријске родбине без биљета и пребирања.⁹

Ради спречавања нелегалног промета и продаје дувана, „које је у потоње вријеме и на штету државе и по углед држављана тако размахало“, Министарство унутрашњих дјела у споразуму са Управом монопола дувана донијело је одлуку о формирању Монополске жандармерије.¹⁰ Како је држава приходовала значајна средства од дувана, министар Лакић Војводић основао је у септембру 1907. године Монополску жандармерију, у намјери да њену службу уздигне на већи, одговарајући ниво.

Правилник о оснивању и раду Монополске жандармерије донијет је 13. септембра и састојао се из свега 13 чланова. Како је овај правни акт био прилично штур и није уређивао на адекватан начин рад Монополске жандармерије, стављен је ван снаге 1. маја 1908. године, када је донесен нови, који детаљније уређује дјелокруг њеног рада. У међувремену је поред полицијске формирана и финансијска жандармерија.

Монополска црногорска жандармерија основана је с циљем „сузбијања разнијех кријумчарења монополисаних и уопште царинених артикала, као и ради хватања и истраживања њихових учинилаца“.¹¹ Монополска жандармерија је била „оружана сила која се бира по нарочитим упутствима“. За жандаре су бирани црногорски поданици од 20 до 45 година, здравог састава, непорочни, који су по могућности били писмени и који су служили војни рок у Стајахој војсци. Монополска жандармерија поступала је по Закону о монополу дувана и по Кривичном законнику. Управа монопола према споразуму са државним комесаром Књажевине Црне Горе осигуравала је годишње плате за жандаре у висини од 52.000 круна, док је око набавке и плаћања потребне муниције за њихово функционисање вођена преписка између Управе и Министарства, јер Управа монопола није била вољна да преузме на себе и ове трошкове.¹²

На челу Монополске жандармерије налазио се старјешина са одређеним бројем подофицира, од којих су жандари могли искључиво

⁸ ДАЦГ, МУД, бр. ППКЖ-119 од 29. априла 1908. године, Комесар В. Кнежевић – Жандарима на мост Броћански.

⁹ Исто.

¹⁰ ДАЦГ, МУД, бр. 1853 од 27. марта 1908. године, Распис свим обласним управама.

¹¹ ДАЦГ, МУД, Правилник о устројству монополске жандармерије, Државна штампарија Књажевине Црне Горе, Цетиње, 1908.

¹² ДАЦГ, МУД, бр. 2632 од 5. јуна 1908. године, Управа монопола – Министарству унутрашњих дјела о трошковима муниције за Монополску жандармерију.

да примају наређења и упутства, која су били дужни беспоговорно извршавати и о томе подносити рапорт. Главни задаци старјешина били су да обучавају жандаре у њиховој дужности, да их распоређују на службу и да се лично увјеравају да се служба обавља „савјесно и тачно“ и да одржавају примјеран рад и дисциплину међу жандарима, у погледу тачног вршења службе, држања оружја и прописног одијела. Старјешине жандармерије биле су одговорне да врше веће потјере за зликовцима и да угуше неред с потребним бројем жандара. У хитним случајевима вршили су „исљеђење и преметачину у замашњим кривичним дјелима“. Старјешине жандармерије подносиле су свакодневно рапорте надлежном обласном управитељу у погледу службених послова, а администрацију над жандармеријом обављало је Министарство унутрашњих дјела. Одлуком министра унутрашњих дјела из 1908. године, старјешине Монополске жандармерије добијале су награду у виду трећине наплаћене глобе и то само у случајевима кад су они наређивали акције или када су сами учествовали у откривању или хватању кријумчара.¹³ Старјешине и жандаре постављало је Министарство унутрашњих дјела на приједлог Управе монопола. Тако је дувански комесар Марко Ђукановић 1908. године захтијевао да се смијени Зеко Маљевић, старјешина Монополске жандармерије у Подгорици, на што му је Министарство тражило да поднесе разлоге за овакав приједлог.¹⁴

Управа монопола издавала је дозволу за гајење одређених количина дувана приватним лицима, о чему је водила посебну евиденцију по областима.¹⁵ Евиденција је поред имена и презимена овлашћеног узгајивача садржала и податке о површини земље у ралима на којој се узгаја дуван, утврђеној количини, вишковима и мању, као и преда тој количини дувана Управи монопола. Рецимо, у Загарачко-команској капетанији 1907. године појединци су претежно узгајали на једном или до два рала земље и договарали од 30 кг до 160 кг дувана, од чега ниједан узгајивач није успио да оствари договорену количину већу од половине.¹⁶ Често је било и жалби на Управу монопола дувана у погледу неравномјерне обухваћености капетанија, али и квалитета дувана итд.¹⁷

Жандарима је било забрањено примање било каквих награда и поклона од приватних лица. У случају да неко од старјешина Монопол-

¹³ ДАЦГ, МУД, бр. 2248 од 12. јуна 1908. године, Начелник Управног одјељења МУД-а – Управи монопола.

¹⁴ ДАЦГ, МУД, бр. 5512 од 5. јуна 1908. године, Начелник МУД-а – Дуванском комесару М. Ђукановићу.

¹⁵ ДАЦГ, МУД, бр. 1239 без датума, Исказ гајитеља духана за љетину 1907. године.

¹⁶ Исто.

¹⁷ ДАЦГ, МУД, без броја од 26. март 1907. године, Предсједник управитеља управе монопола дувана – Министарству унутрашњих дјела.

ске жандармерије или жандара „прими мито или поклон од кога било, а на штету службе, имају се лишити звања и предати суду за злоупотребу у званичној дужности“.¹⁸ У свом раду морали су задржати озбиљност и достојанство, а службене послове били су дужни држати у „највећој тајни“.¹⁹ Жандар није смио напуштати мјесто на које је постављен за вршење надзора без неке прече службене потребе. На служби су морала да буду двојица жандара, који су помагали један другом и били свједоци при некој службеној радњи. У случају нетачног обављања службе жандари су могли бити кажњени новчано, у смислу мјесечне плате или отпуштањем из службе.

Употреба оружја у Монополској жандармерији била је ријешена слично као и код државне односно земаљске жандармерије. Монополски жандари могли су да употребе оружје у нужној одбрани живота, савлађивању отпора крујумчара или бјекства које се не може другачије спријечити, уз обавезу да га упозори ријечима „у име закона“. Код Монополске жандармерије било је детаљније прописана процедура употребе оружја, да након ријечи упозорења жандар пуца увис, а ако се кријумчар не одазове на покорност, жандар је могао „пуцати у месо али увијек по могућности у оне дјелове тијела, како ће га онеспособити за бјекство, а не и усмртити“.²⁰ У таквим случајевима жандари су били дужни указати љекарску помоћ, а у случају „усмрћења постарати се за пренос и сахрану по обављеном судском поступку“.²¹

Монополска жандармерија ослањала се на помоћ обласних управа, међутим, у почетку оне јој нијесу биле од велике помоћи. У вези са тим Министарство унутрашњих дјела упутило је распис свим обласним управама у којем се наглашава да се у почетку „осјетила велика корист“ од Монополске жандармерије, али да обласне управе „одуговлачењем и лабавим заузимањем дају повода даљем кријумчарењу“ и да се обласне управе „нијесу у томе скоро никако показале ваљаним извршитељима министарских наређења“.²² Стога се налаже обласним управама да црногорском народу објасне намјере Књажевске владе и наређује се „строго поштовање те установе, као и најстрожије примјењивање одредаба постојећег закона“. Ипак, расписи нијесу имали одговарајућег ефекта јер је Министарство финансија и грађевине било приморано поново да реагује код Министарства унутрашњих дјела, јер су се

¹⁸ ДАЦГ, МУД, Члан 22, Правилник о устројству Монополске жандармерије, Државна штампарија Књажевине Црне Горе, Цетиње, 1908.

¹⁹ Члан 7.

²⁰ Члан 14.

²¹ Члан 16.

²² ДАЦГ, МУД, бр. 1853 од 27. марта 1908. године, Распис свим обласним управама.

„поједине управе царинарница жалиле да их управне власти и подручни им органи (жандарми) не потпомажу у сузбијању контрабанда“, нарочито у новоослобођеним крајевима.²³ Министар финансија и грађевине писао је министру унутрашњих дјела да му је „част уљудно вас замолити... да изволите издати хитну наредбу свима управним властима да ове поред редовне им дужности воде најозбиљнију пажњу за сузбијање контрабанда дувана и др.“²⁴

Ради превазилажења ових проблема, Министарство унутрашњих дјела је у марту 1908. године издало наредбе да се: 1. одмах у поступак узму сви спорове у вези контрабанде дуваном и да их ријеше у року од мјесец дана од пријема наређења, да се кривци осуде глобом, а ако се докаже да немају имовине, да се затворски казне; 2. да се у сузбијање кријумчарења дуваном укључе и сви полицијски органи и да им припада дио глобе као и Монополској жандармерији; 3. да се не дају права жалбе ка Министарству која нијесу поднешена у року и 4. да на затраживање Управе монопола дувана дају неколико жандара у случају да нема припадника Монополске жандармерије.²⁵ О извршењу овог наређења биле су задужење обласне управе, тј. обласни управитељи, а „у противном и за најмање пренебрегавање и нетачно поступање по истој биће старјешине обласних управа или њихови замјеници, најстрожије по закону кажњени“.²⁶

Монополска жандармерија је крстарила дуж границе и по унутрашњости, заустављала је и прегледала сваког на кога би се посумњало да носи изван границе или да по унутрашњости распродаје дуван или друге нецарињене артикле. Све лађе које су долазиле из Османског царства преко Скадарског језера морале су се ради прегледа пријавити код државне царинарнице на Смоковици. Копненим путем улазак и излазак у Црну Гору био је дозвољен до 50 метара од граничне куле. Монополски жандари имали су право „преметачине по становима јавнијем и приватнијем, у опште лађама и колима у путу“.²⁷ Од овога нијесу били изузети ни страни конзулати, ако је постојала сумња да се ради о кријумчарењу. Код вршења преметачине постојала су правила која су се морала задовољити. Преметачина се морала обављати пристојно, без изазивања пажње публике, без вријеђања и повређивања

²³ ДАЦГ, МУД, бр. 2027 од 13. маја 1914. године, Министар финансија и грађевине – Министарству унутрашњих дјела.

²⁴ Исто.

²⁵ ДАЦГ, МУД, бр. 1853 од 27. марта 1908. године, Распис свим обласним управама.

²⁶ ДАЦГ, МУД, бр. 1243 од 31. марта 1908. године, Министар Лакић Војводић – Државном комесару при монополу дувана Марку Ђукановићу.

²⁷ ДАЦГ, МУД, Члан 17, Правилник о устројству Монополске жандармерије, Државна штампарија Књажевине Црне Горе, Цетиње, 1908.

власника. Кућни мир се могао нарушити само уколико је то била изузетна потреба. Забрањено је било „накртање на домаће“ и настојало се да се „тајне фамилијарне не дирају и не откривају“.²⁸ Монополска жандармерија је преметачину могла да обави уз присуство власника куће или неког од чланова фамилије или комшије уз два свједока. Кријумчарење дуваном због добре зараде свакодневно је расло у пограничним крајевима Црне Горе. Према извјештајима обласног управитеља у Подгорици и управника царинарнице у Плавници „контрабанд се увелико размахало на страни Зете, тако да су организоване читаве наоружане банде људи који се искључиво баве контрабандирањем, а мјештани им жалибоже у свему томе иду на руку“.²⁹ Црногорски државни органи били су свјесни да се пред овом „навалом контрабандираних артикала“ „крње државни интереси“, па су предузимали најозбиљније мјере за што хитније прекидање овог добро организованог кријумчарског ланца преко којег се „снабдијевају скоро сви крајеви Црне Горе на штету општих државних интереса“.³⁰ Кријумчарење се одвијало „из Арбаније, сјеверном обалом Скадарског језера од Хумског блата до Фундине и јужним од Врањине – Годиња до Зогања“. Овако велики кријумчарски коридор није било лако исконтролисати са свега 13 припадника финансијске страже, колико их је било у царинарницама у Подгорици и Плаву. Министарство финансија и грађевине молило је Министарство унутрашњих послова 1914. године „да изволи издати најстрожију наредбу управним властима у Тузима и Зети да најозбиљније раде на сузбијању и хватању контрабанда, а капетану тушком да од подручних жандарма, увијек по потреби ставља на расположење финансијској власти онамо, како би у заједници са финансијском стражом радили на сузбијању и хватању контрабанда.“³¹ Највише жандара монопола било је у Подгорици и у Бару, али неколико монополских жандара примљено је 1909. године и на Цетињу, због чега су упућиване молбе Министарству за пријем у Монополску жандармерију на Цетињу.³²

Ухваћене кријумчаре са кријумчарском робом жандари су предавали старјешини, који је даље поступао према члану 50 Закона о монополу дувана. Финансијска и земаљска жандармерија, као и све војничке власти и сваки војник били су дужни „притећи у помоћ жандармима

²⁸ Члан 18.

²⁹ ДАЦГ, МУД, бр. 2212 од 12. маја 1914. године, Министарство финансија и грађевине – Министру Саву Вулетућу.

³⁰ Исто.

³¹ Исто.

³² ДАЦГ, МУД, бр. 1523 од 8. априла 1909. године, Ђуро Н. Маргиновић – Министарству унутрашњих дјела.

на њихов позив у случају, кад се одупиру кријумчари³³.³³ У таквим случајевима војници су имали право на дио глобе према члану 52 Закона о монополу дувана.

Погранична и финансијска жандармерија

Погранични полицијски органи обављали су све дужности, као и земаљска жандармерија али и неке посебне дужности. Погранична жандармерија је била дужна нарочиту пажњу обраћати на долазеће стране особе – путнике и сумњива лица и уколико је то могуће закључити по спољњем изгледу и понашању. Главни циљ је био да се спријечи улазак у Црну Гору скитница, коцкара и злочинаца, али и војних бјегунаца и трговаца оружјем који су се одмах морали предавати војним властима.³⁴ Како је у извршавању наредби код пограничних жандара било доста неспоразума, у поједним областима донијета су детаљна упутства о поступању пограничних жандара. Жандари су држали „граничну линију као светињу кутњег прага“.³⁵ Привременим упутствима су била одређена тачна мјеста на којима се може само прелазити граница и то са биљетом и одобрењем комесара. Уз биљет била је потребна и писмена изјава о разлозима одласка. Жандарима је било строго забрањено „откривање повјерљивих државних и старјешинских наређења“. Према страним поданицима након „формалног пребирања“ морали су да се понашају срдечно и да им укажу на прави пут. Забрањено је било сурово поступање према свима који иду поштено и правим путем. Сви они, било страни или домаћи, који би „злонамјерно“ употребљавали ствари, писма, картоне, књиге, брошуре, плате, снимање, опрема се одузимала, а они су се спроводили командирима на даљи поступак.³⁶ Тачком 12 Привремених упутстава жандарима је било забрањено да странцима дају објашњења о административној подјели, снази војске, војним слагиштима. Погранични жандари су могли задржати лице до 24 часа, али над преступницима нијесу могли изрицати казну или их затварати у тамницу (тачка 14). Овим упутствима био је регулисан и однос према жандарима, тако је било забрањено вријеђање, нападање и коментаришање њиховог рада. Погранични жандари били су дужни редовно пис-

³³ ДАЦГ, МУД, Члан 26, Правилник о устројству Монополске жандармерије, Државна штампарија Књажевине Црне Горе, Цетиње, 1908.

³⁴ ДАЦГ, МУД, бр. 2274 од 14. јуна 1910. године, Министар Ј. Пламенац – Обласној управи на Цетињу да се страни војни бјегунци који носе оружје предају војним властима.

³⁵ ДАЦГ, МУД, бр. ППК од 9. јануара 1908. године, Погранични комесар Вуле Кнежевић потписује Распис свим пограничним жандарима на граници ријеке Таре.

³⁶ Исто.

мено извјештавати о стању на граници. Црногорску границу није било могуће прећи са оружјем ни страним ни црногорским лицима, осим у изузетним случајевима за људе којима је издало одобрење Министарство унутрашњих дјела. Жандар није смио да напусти своје жандарско мјесто без претходног одобрења. Забрањено је било викање, дозивање, пуцање преко границе као и окретање пушке према граници. У случају преласка границе на друго мјесто, такво лице се стражарно доводило у комесаријат на одговорност. Како су ова упутства важила и за финансијске жандаре, они су се међу собом морали потпомагати и на оба посла „мотрити и извјештавати“ (тачка 17). У случају потребе за одсуством, жандар је подносио писмену молбу на одобрење. У случају да погранична или финансијска жандармерија није могла извршити дужност, у хитним случајевима могла се обратити за помоћ најближим војним властима.³⁷ Погранична жандармерија имала је своје страже, али и крстарила је дуж граница и пазила на улазак сваког сумњивог лица са злочиначком намјером, али и спречавање кријумчара и пријављивање пограничној власти. На челу пограничне страже налазио се шеф са годишњом платом од 1.440 перпера.³⁸ Рад на граници захтијевао је посебну тактичност и опрезност, а граничне трзавице могле су избити сваког трена, стога је према једног инструкцији датој пограничним жандарима било забрањено шаптати и преговарати на Тари без присуства жандара.³⁹ Погранични жандари достављали су и повјерљиве податке о шпијунским и непријатељским активностима сусједа. Тако је телеграмом погранични жандар Богдан Кашћелан извјештавао о покрету аустроугарских снага и њиховим непријатељским активностима на граници.⁴⁰ О наведеном је преко подручне војне команде извијештен и министар Саво Вулетић. Над пограничним жандарима власт су имали погранични племенски капетани и погранични политички комесари, а непосредно су им руководили шефови и помоћници шефова који су достављали детаљне извјештаје о преласку границе, као и о дешавањима на граници.⁴¹ У једном допису министра Јована Пламенца види се да је пограничну жандармерију морао распоредити у предјелу границе од Блата па до Комова, али да министар није имао адекватну личност да

³⁷ Исто.

³⁸ ДАЦГ, МУД, бр. 2408 од 1914. године, Расходи Никшићке области за 1914. годину.

³⁹ ДАЦГ, МУД, бр. ППКЖ-97 од 20. априла 1908. године, Капетан В. Кнежевић – Жандарима.

⁴⁰ ДАЦГ, МУД, бр. 3284 од 13. јула 1914. године, Извјештај пограничног жандара Богдана Кашћелана.

⁴¹ ДАЦГ, МУД, бр. 2243 од 7. априла 1910. године, Министар Ј. Пламенац – Обласној управи на Цетињу о намјери да затвори неке граничне прелазе због њихове злоупотребе па тражи од пограничних капетана детаљне извјештаје.

постави за њиховог старјешину па је наредио да поручник Лазовић као старјешина војне пограничне страже и ове „полицијске жандарме надгледа до одобрења Министарства“.⁴² Рад пограничне жандармерије био је дјелимично дефинисан Законом о жандармерији за Краљевину Црну Гору који је требало да ступи на снагу пред балканске ратове. Три члана 82, 83 и 84 овог закона односила су се на рад пограничне жандармерије. Члан 82 прописао је да се, уколико нема других прописа, погранични жандарми придржавају овог закона. Члан 83 прописивао је да су погранични жандарми: „дужни обраћати нарочиту пажњу на долазак особа са стране, прегледати њихове путне исправе и ако им се учини каква особа сумњива допратити до прве пограничне им надлежне полицијске власти“. Члан 86 прописивао је да су погранични жандарми били дужни „свакодневно крстарити дуж границе и пазити на кружумчарење забрањених артикала и оружја“.⁴³

До Берлинског конгреса финансијско пословање сводило се на убирање дације, међутим, након 1878. године усложњавају се финансијске активности. Ради лакшег руковођења финансијским пословима, у важнијим центрима постављени су финансијски капетани. Тако су 1885. године финансијски капетани били постављени на Цетињу, Ријеци Црнојевића, Вирпазару, Бару, Улцињу, Подгорици, Даниловграду, Никшићу, Колашину, Андријевици и Грахову. Финансијски капетани располагали су малим бројем људи, о чему су извјештавали окружни капетани још 1886. године.⁴⁴ Под њиховим руководством био је један или два чиновника. Из овог нуклеуса формираће се финансијска жандармерија, која је у почетку била под оперативним руководством Министарства унутрашњих дјела, а касније под директним руковођењем Министарства финансија и грађевине. Главни задатак финансијских капетана и жандармерије било је убирање државних прихода, руковођење финансијским пословима, али и заштита од финансијских малверзација, односно спречавање махинација са избјегавањем царина, контрабанда итд. Имали су важну улогу у сливању средстава у државну благајну захваљујући којима се и могла спроводити финансијска политика. Финансијске службе по варошима такође су имале потребу за жандарима, јер је 1894. године „финанцијалној управи вароши Цетиње потребан један цандар“.⁴⁵ Крајем 19. и почетком 20. вијека долази до крупних финансијских ре-

⁴² ДАЦГ, МУД, бр. 1692 од 16. маја 1910. године, Министар Ј. Пламенац – Министру војном.

⁴³ ДАЦГ, МУД, бр. 1295 од 1914. године, Закон о жандармерији за Краљевину Црну Гору.

⁴⁴ ДАЦГ, МУД, бр. 208 од 28. марта 1886. године, В. Церовић – Министарству унутрашњих дјела.

⁴⁵ ДАЦГ, МУД, бр. 60 од 16. јануара 1894. године, Андрија Јокичин Мартиновић – Књазу Господару молба за пријем у финансијске жандаре.

форми, укључујући и организационе промјене у Министарству финансија и финансијским органима. Послове финансијских капетана од 1899. године преузимају царинарнице као подручни органи у које су се сливала средства од пореза и других обавеза, а о сакупљању дације старали су се капетани. Царинарнице су на неки начин биле посредници између Министарства финансија и финансијске жандармерије.

„Ради бољег познавање службе, за коју иста мора одговарати“ финансијској жандармерији достављено је 100 примјерака Правилника о Монополској жандармерији.⁴⁶ Финансијска жандармерија дјеловала је преко финансијских стража, којима су руководили шефови са помоћницима шефова финансијске страже.⁴⁷ Било је случајева отпуштања из финансијске службе због непримјереног поступања, као и случајева кад су финансијски жандари гинули током вршења службе итд. Пограничну и финансијску жандармерију мучио је проблем људства, као и земаљску жандармерију. У цивилству су се и могли регрутовати жандари и пандури, али проблем је био са жандармеријским старјешинама, до којих се долазило најчешће из редова официра и подофицира црногорске војске. Како би се како-тако превазишао проблем људства, долазило је до споразумног спајања финансијске жандармерије са полицијском (земаљском) жандармеријом у пограничним крајевима. Тако је споразумом од 23. маја 1914. године, актом бр. 4907 дошло до спајања полицијске и финансијске жандармерије у Подгорици како би се „што брже и успјешније сузбио контрабанд на оним крајевима“.⁴⁸ У вријеме непосредно пред рат највећи број активности пограничних жандара односио се на извјештавање о непријатељским покретима, али и поступање са значајним бројем војних бјегунаца, најчешће из Аустроугарске који су долазили у Црну Гору. А било је и случајева кад су жандари напуштали службу без икакве најаве, губили плате и пријављивали се у црногорску војску да се боре.⁴⁹ Током 1908. године на Жабљаку, Шавнику и Буковици, при царинарници и комесаријату било је 12 пограничних жандара са платом од по 30 круна.⁵⁰ Укупан број припадника погра-

⁴⁶ ДАЦГ, МУД, бр. 2575 од 20. јуна 1908. године, Министарство финансија и грађевине – Министарству унутрашњих дјела.

⁴⁷ ДАЦГ, МУД, бр. 520 од 22. фебруара 1912. године, Министар М. Ђукановић – Дежурном ађутанту Ње. Краљев. Височанства о свађи Ника Вукова Милошевића, помоћника шефа финансијске страже са Илијом Срзентићем у вези подршке Влади Лазара Томановића.

⁴⁸ ДАЦГ, МУД, бр. 2212 од 12. маја 1914. године, Министарство финансија и грађевине – Министру унутрашњих дјела.

⁴⁹ ДАЦГ, МУД, бр. 3448 од 31. јула 1914. године, Обласни управитељ – Министарству унутрашњих дјела о жандару Луки Гојнићу.

⁵⁰ ДАЦГ, МУД, бр. ППК-15 од 10. јануара 1908. године, Комесар Вуле Кнежевић и управник царинарнице Марко Николић – Министарском савјету.

ничне жандармерије износио је 80, а по областима је зависио од величине области, односно дужине и значаја границе и обично је био мањи у односу на земаљску жандармерију. Број пограничне жандармерије Катунско-ријечке области 1910. године износио је 14 пограничних жандара распоређених на Његушима, Великим и Малим Залазима, Обзовици, Грахову, Нудолу и Вилусима.⁵¹ Погранична жандармерија Зетско-брдске области бројала је 33 погранична жандара распоређених у Зети, Фундини, Затријепчу, Кому и Пелевом бријегу.⁵² У Никшићкој области било је свега пет пограничних жандара и то на Боботовом гробљу, Шавнику, Пивском манастиру, Жабљаку и Тилатовцу.⁵³ Погранична жандармерија Морачко-васојевићке области имала је 9 жандара распоређених у Андријевици, Велици, Трепчи, Полимљу, Лијевој Ријечи, Шекулару и Краљу. Приморско-црмничка област имала је 19 пограничних жандара и то на Суторману, у Мркојевићима, на жељезници на Ријечи, Улцињу, Врсуги, Илином брду и на Скали Брчелској.⁵⁴ Највише жандара било је распоређено на Виру (7), према Зети (7), на Фундини (6) и на Кому (15). Мјесечна примања пограничног жандара кретала су се од 30 до 60 перпера. За плате пограничне жандармерије на мјесечном нивоу издвајало се 4.510 перпера, од чега за Катунско-ријечку област 710 перпера, за Зетско-брдску 1.980 перпера, за Никшићку 210, Морачко-васојевићку 470 и Приморско-црмничку 1140.⁵⁵

Како је потпуна униформизација црногорске војске почела 1910. године, процес униформизације државне (земаљске) жандармерије текао је прилично споро и до краја никада није реализован. Гардероба државних жандарма углавном се базирала на црногорској народној ношњи, у нешто простијем облику. Униформа државних жандарма састојала се од: опанака са високим бијелим гетама, плавих гаћа, паса (појаса) у неколико различитих боја, црвене блузе дугих рукава са украшеним оковратником (радило се заправо о упрошћеној верзији џамадана). Државни жандарми на главама су носили класичне црногорске капе са црном деравијом, црвеним тепелуком и иницијалима Н.І (Никола І). Жандарми су на капама имали своје посебне ознаке – жандармске грбове који су били ранија верзија перјаничког грба сребрне боје. Старјешине жандармерије носили су војне ознаке на капама у зависности од

⁵¹ ДАЦГ, МУД, бр. 1976 од 1. јуна 1910. године, Погранична жандармерија у Катунско-ријечкој области.

⁵² ДАЦГ, МУД, без броја и датума, Погранична жандармерија у Зетско-брдској области.

⁵³ ДАЦГ, МУД, без броја и датума, Погранична жандармерија у Никшићкој области.

⁵⁴ ДАЦГ, МУД, без броја и датума, Погранична жандармерија у Приморско-црмничкој области.

⁵⁵ ДАЦГ, МУД, бр. 1976 од 9. јуна 1910. године, Извод једномјесечне плате пограничне жандармерије по областима.

чина који су имали. Слична ситуација била је и код монополске, финансијске и пограничне жандармерије, с разликом што код њих тако уједначен степен униформизације није био спроведен као код државне жандармерије. Иако су припадали различитим гранама власти, монополски, финансијски и погранични жандарми такође су носили: опанке са високим бијелим гетама, плаве гаће, појас у више различитих боја и црвену блузу тј. упрошћену верзију цамадана као и подофицирски кадар у црногорској војсци, као и жандармски грб на црногорској капи. Погранични и финансијске жандарми понекад су носили и своју црногорску народну ношњу са жандармским грбом на капи. Дакле, гардероба жандарма четири жандармерије није се разликовала, с тим што су елементи гардеробе државне жандармерије били умногоме уједначени. Грбови на капама свих жандарма били су идентични, док је подофицирски и официрски кадар на служби у жандармерији носио подофицирску и официрску униформу и војне ознаке на капама, а од наоружања, поред револвера Гасеровог или Смитвесон модела, носили су официрске сабље аустријске или руске производње. Додатно, поред пушака (московке или берданке), жандарми су били наоружани и француским ножевима (бајонети) модел Шапсо М.1903 (Chassepot)⁵⁶ тзв. црногорски пјешадијски нож којим су били наоружани и подофицири црногорске војске од 1903. године. Са процесом потпуне униформаизације црногорске жандармерије почело се током балканских ратова, за вријеме мандата министра Јована Пламенца. Министар Пламенац са сарадницима израдио је пројекат униформизације жандармерије и виших полицијско-управних органа (обласне управе, капетаније, вароши) по угледу на аустријску и српску жандармерију. Јован Пламенац је преко два своја представника у Бечу и Београду водио преговоре око набавке и израде униформе за црногорску полицију. Иако су преговори доведени до краја и одређен број униформе и коначни модел униформе за жандарме, њихове старјешине, обласне управитеље, племенске капетане итд. пројекат није до краја реализован. За потребе жандармерије договорена је и боја и врста платна као и потребан број шљемова, торби итд, а жандарми су требало да имају и ознаке на раменима – нарамнице златне ивице на црвеној подлози и златним ћириличним словом Ж (Жандармерија) на средини и златним дугметом на даљем дијелу нарамнице. Међутим, пријевремена оставка премијера Митра Мартиновића и његовог кабинета због Скадарске кризе зауставила је активности на овом плану. Оне ће дјелимично поново оживјети у току Првог свјетског рата, али такође без коначне реализације.

⁵⁶ Богдановић, Бранко, *Хладно оружје Србије, Црне Горе и Југославије 19-20. век*, Београд, 1997, стр. 38 и 124..

Надлежности између жандармерија често су се преплитале и долазило је до сукоба ингеренција међу њима. Недостатак финансијских средстава условљавао је недостатак људства у све три жандармерије, па су се зато све три жандармерије наслањале на државну односно земаљску жандармерију. У појединим областима неријетко су све четири жандармерије дјеловале заједнички, надопуњујући једна другу. Упркос инструкцијама виших полицијских власти да сарађују, разграничавање дужности и обавеза трајало је од формирања ових институција па све до нестанка Црне Горе са мапе независних држава.

Srđa MARTINOVIĆ

MONOPOLY, BORDER AND FINANCIAL GENDARMERIA IN THE PRINCIPALITY AND KINGDOM OF MONTENEGRO

Summary

The first half of the first decade of the 20th century was marked by the strengthening of gendarmerie bodies and the adoption of appropriate legal regulations or ordinances. The increase in smuggling of tobacco and weapons imposed the need to form special bodies that would oppose various manipulations and smuggling. In the then Principality and Kingdom of Montenegro, in addition to the state and military gendarmerie, three more functioned: monopoly, border and financial. These gendarmerie had different competencies, which often overlapped in the field.

The competencies between the gendarmerie were often intertwined and there was a conflict of powers between them. The lack of financial resources caused insufficient manpower in all three gendarmerie. These shortcomings have led to all three gendarmeries relying on the state or state gendarmerie. In some areas, all four gendarmerie often acted together, complementing each other. Despite the instructions of the higher police authorities to cooperate with each other, the delimitation of mutual duties and obligations lasted from the formation of these institutions until the disappearance of Montenegro from the map of independent states.